

No:16

2021
NİSAN

OSMANLI PARA VAKIFLARI VE NAKİT İŞLETME YÖNTEMLERİ

İSLAMİ SOSYAL FİNANS RAPORLARI SERİSİ

■ Arş. Gör. Dr. Muhammed Emin DURMUŞ

İKAM ARAŞTIRMA RAPORLARI

İSEFAM
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

ikam
İSLAM İKTİSADİ ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yazar

Muhammed Emin Durmuş

Yayın Kurulu

Taha Eğri

Zeyneb Hafsa Orhan

Hamdi Çilingir

Mustafa Çalışır

Tasarım

Yasir Alkan

İslam İktisadı Araştırma Merkezi, İstanbul 2021

İLKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu Politika Notu İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır.

İKAM, yeni bir iktisadi düşüncenin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İslam Ekonomisi ve Finansı alanında nitelikli insan kaynağı yetiştirmek, teorik ve uygulamaya yönelik araştırmalar yapmak amacıyla 2014 yılında kurulan İSEFAM'ın öncelikli amacı; bu alana dair ilgili kavramların tarihini ve güncel durumunu araştırmak, geleceğe ilişkin analizler yapmak, eğitim ve proje gibi proaktif çalışmalar yürüterek bu alanda toplum bilincinin olgunlaşması ve yaygınlaşması için gerekli faaliyetleri yürütmektir.

Özet

Osmanlılar 15. yüzyıldan itibaren sultan, vezir, şeyhülislam gibi gelir düzeyi yüksek devlet adamlarının kurdukları gayrimenkul vakıflarına ilaveten, zengin olmayan kesimlerin küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürebilecekleri hukuki düzenlemelerle, vakıf kültürüne yeni kurum ve uygulamalar ilave ettiler. Para vakfı denen bu yeni vakıf türüyle mütevazı bütçeye sahip kişilerin de hayır yapmalarına imkân sağlandı. Diğer yandan faizin yasak olduğu bir toplumda kredi arzının genişletilmesiyle, bireylerin küçük ölçekli tüketim ve üretim için ihtiyaç duydukları finansman sağlanmış oldu. Dönemin fakihleri arasında meşruiyeti ve nakit işletme yöntemleri tartışmalara konu olsa da nihayetinde fıkhi prosedürlere riayet etmek şartıyla, para vakıfları ve nakit işletme yöntemleri meşru kabul edildi. Para vakıfları öncesinde İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacını giderecek kurumsal bir yapı yoktu. İnsanlar nakde sıkıştıklarında bu ihtiyaçlarını karz-ı hasenle, bulamadıkları takdirde ise bey' bi'l-vefâ veya bey' bi'l-istiğlâl usulleriyle gidermeye çalışıyorlardı. Ancak bu işlemleri yapabilmek için bir gayrimenkule sahip olmak gerektiğinden, toplumun her kesimi bu işlemlerden yararlanamıyordu. Para vakıflarının kurulmasıyla bu kurumlar toplumun her kesimi için bir nevi finansman mekanizması işlevini de yerine getirmişlerdir. Ancak burada faizin yasak olduğu bir toplumda finansman kurumu olarak para vakıflarının sermayelerini hangi yöntemlerle işlettiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya para vakıflarının muhasebe kayıtlarından hareketle cevap verecek olursak muamele-i şer'iyeye, istiğlâl ve ferâğ bi'l-istiğlâl yöntemleriyle işlettiklerini söylemek mümkündür. Her ne kadar bazı vakfiyelerde vakfın sermayesinin mudârebe veya bidâa gibi usullerle işletilmesinden bahsedilmiş olsa da bu usullerin mütevelliler tarafından hiç kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu usuller diğerlerine nazaran daha riskli ve uzun zamanlı olmaları hasebiyle vakıfların ihtiyaçlarını giderme ve hizmetlerini yerine getirme hususunda elverişli değildiler. Buna ilaveten para vakıflarının, tüketimin yanında küçük çaplı üretimi de finanse ettikleri vakidir. Sonuç olarak para vakıflarının İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacına kurumsal bir zemin sağlamaları hasebiyle de önem arz ettiklerini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Para vakıfları, nakit işletme yöntemleri, mudârebe, muamele-i şer'iyeye

Yazar Hakkında

Muhammed Emin DURMUŞ, ilk ve orta öğrenimini İstanbul/Üsküdar'da tamamladı. 2009 yılında Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesinden, 2014 yılında ise Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2015 yılı Şubat ayında araştırma görevlisi olarak Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalında göreve başladı. 2014 yılında başladığı Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı yüksek lisans programından 2016 yılında mezun oldu ve 2016 yılında aynı bölümde doktora başladı. 2020 yılında "Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa" adlı tezini başarıyla savunarak doktor oldu. Hâlen Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi (İSEFAM)

bünyesinde araştırma görevlisi olan Durmuş; Osmanlı iktisat tarihi, Osmanlı vakıf hukuku ve muamelat fıkhnının yanı sıra İslam iktisadına yönelik çeşitli konularda çalışmalarını sürdürmektedir.

Teşekkür

Başta SAÜ İSEFAM ve İKAM iş birliğiyle “İslami Sosyal Finans” rapor serisi oluşturma fikrini sunan İKAM Direktörü Dr. Öğr. Üyesi Taha Eğri ve çalışmamı baştan sona okuyup önemli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Çilingir olmak üzere bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Giriş

Kelime anlamı olarak hapsetmek, alıkoymak anlamlarına gelen vakıf, klasik fıkıh kitaplarında *habs*, *hubs* veya *sada-ka* olarak ifade edilmektedir. Vakfın terim anlamı için pek çok tanım yapılmış olsa da Hanefî mezhebinde en yaygın olarak kullanılan tanım şöyledir: vakıf, bir malın menfaatini insanlara tahsis ederek aslını Allah’ın (c.c.) mülkü olmak üzere temlik ve temellükten ebediyen men etmektedir. Bir malın mülkiyetinin Allah’ın mülkünde olmasından maksat o malın kamu malı statüsünde olmasıdır. Buna göre vakfedilen mal artık sahibinin mülkiyetinden çıkarak, kamu malı statüsü kazanmaktadır ve menfaati ilgili yerlere tahsis edilmektedir (Dumlu, 2015, s. 306).

Vakıfların sahip oldukları malvarlığı genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki vakıfların hizmetlerini icra etmelerini sağlayan cami, medrese, mektep, kütüphane, hastane, aşhane, köprü, çeşme gibi hizmet binalarıdır. Bu binalara *müessesât-ı hayriyye* denmektedir. Diğeri ise vakfa gelir temin eden dükkân, menzil, han, hamam, arsa gibi gayrimenkuller (akarât-ı mevkûfe) veya para, kitap, at gibi menkul mallardır. İkinci grupta bulunan mallar, vakfa gelir sağlayarak vakfın amacına yönelik hizmetleri yerine getirmesini, buna ilaveten ilk grupta bulunan hayır müesseselerinin tamir, bakım gibi ihtiyaçlarını karşılayarak bu yerlerin uzun süre mamur kalmasını temin etmeleri hasebiyle büyük bir öneme sahiptirler.

Konumuz olan para vakıflarına geçecek olursak bu vakıfları gayrimenkul vakıflarından ayıran en temel husus adından da anlaşılacağı üzere sahip oldukları mal varlığının para olması ve bu paradan gelir elde etmeleridir. Yani nakit sermayeye sahip olan ve bu sermayenin işletilmesinden gelir elde eden her vakfın para vakfı olduğu söylenebilir. Bazı vakıfların sadece gayrimenkullerinden elde ettikleri kira gelirleri, bazılarının ise nakit sermayelerini çeşitli usullerle işletmekten elde ettikleri gelirleri mevcuttur. Bunlara ilaveten hem gayrimenkule hem de nakit paraya sahip olup iki şekilde de gelir elde eden vakıfların da olduğu anlaşılmaktadır. Yani bir vakfın hem gayrimenkullerden hem de nakit sermayesini işletmekten gelir elde etmesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Öyleyse para vakfı kavramının farklı bir vakıf türünü ifade etmekten ziyade vakfın gelir elde ettiği malvarlığının gayrimenkul değil de para olduğunu göstermek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Para vakıfları Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandırmaları ve vakıf kurumunun yaygınlaşıp gelişmesine katkı sağmaları açısından önem arz etmektedir. Nitekim para vakıfları gayrimenkul vakıflarından farklı olarak nakit para ile kurulmaktadır. Bu durum zengin olmayan geniş toplum kesimlerinin küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürmesine imkân sağlamıştır. Zira para vakfı kurmak için belli bir alt sınır bulunmamakta, isteyen herkes cüzi de olsa elindeki birikimiyle para vakfı kurabilmekte veya hâlihazırda kurulmuş olan vakıflara ilavelerde bulunabilmekteydi. Para vakfı denen bu yeni uygulama neticesinde bir yandan bireylerin mütevazı bütçeleriyle vakıf kurmalarının önü

açıldı. Diğer yandan ise faizin yasak olduğu bir toplumda bireylerin küçük ölçekli finansman ihtiyaçları karşılanmış oldu.

Dolayısıyla para vakıflarının İslam toplumlarında insanların finansman ihtiyacına kurumsal bir zemin sağlamaları hasbiyle de önem arz ettiklerini söylemek mümkündür. Nitekim para vakıfları öncesinde Müslüman toplumlarda insanların finansman ihtiyaçlarını giderecek kurumsal bir yapı bulunmuyordu. İnançları gereği faizden uzak duran kişiler bu ihtiyaçlarını dinlerinin teşvik ettiği *karz-ı hasen* ile ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda *fukaha* tarafından faizden kaçınarak finansman ihtiyacını gidermek için geliştirilmiş olan *bey' bi'l-vefâ* veya *bey' bi'l-istiğlâl* gibi usul ve yöntemlerle karşılamaya çalışıyorlardı. Para vakıfları öncesinde bireysel olarak kullanılan bu finansman usulleri herhangi bir düzenlemeye tabi değildiler. Bu durumda, kişilerin bu işlemleri yaparken birtakım yanlışlara düşerek faize bulaşmaları, kâr oranlarında herhangi bir sınırlama olmadığı için yüksek kârlar talep etmeleri mümkündür. Halkın finansman ihtiyacına cevap vermek maksadıyla ortaya çıkan bu uygulamaların herhangi bir düzenlemeye veya sınırlamaya tabi olmamaları, bu işlemlerle borç alan halkın daha da fakirleşmesine yol açıyordu Bunlara ilaveten bu yöntemlerle işlem yapmak için herhangi bir gayrimenkule sahip olmak gerekiyordu. Dolayısıyla bu yöntemler herhangi bir gayrimenkülü olmayan kişinin ihtiyacına cevap vermiyordu. Burada para vakıflarının bunlardan farklı olarak hangi yöntemle finansman sağladığı sorusu gündeme gelmektedir.

Bireysel çabaların halkın finansman ihtiyacını giderme noktasında yetersiz kaldığını gören Osmanlı uleması, para vakfına ve vakıf paraların muamele-i şer'iyye ile işletilmesine cevaz vererek; zengin, fakir bütün halk kesimlerinin ihtiyacını giderecek kurumsal bir yapı oluşturmuşlardır. Ayrıca *muamele-i şer'iyye* işleminin sadece vakıf ve yetim mallarında kullanılması, muamele yapılmadan *ribh* talebinin yasak olması ve belli bir oran üzerinde *ribh* talep edilememesi gibi birtakım düzenlemeler de yapmışlardır. Böylece Osmanlı Devleti bu işlemi para vakıflarına hasredip, kurumsal bir yapıya büründürerek halkın tefeciler (*ribahor*) tarafından sömürülmesini ve yanlış işlem yaparak faize düşmesini engellemeye çalışmıştır.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren para vakıfları, elde ettikleri gelirlerle başta dinî hizmetler olmak üzere; eğitim, sağlık, altyapı gibi pek çok alanda icra ettikleri hizmetlere ilaveten bir nevi faizsiz kredi mekanizması olarak da faaliyet göstermişlerdir. Çizakça, para vakıflarının yüzyıllar boyunca böyle önemli bir rolü yerine getirmelerinin İslam dünyasının diğer yerlerinde de benimsenip yaygınlaşmasına yol açtığı kanaatindedir (Çizakça, 2000). Zira günümüzde para vakıfları Malezya, Hindistan ve Pakistan başta olmak üzere İran, Mısır, Lübnan, Singapur, Sudan gibi pek çok İslam ülkesinde yasal kabul edilmektedirler. Uzak Doğu'daki Malezya'da bile nakit fonlarla ve banka hesaplarıyla vakıf kurmak mümkündür.

Genel hatlarıyla para vakıflarını ve nakit işletme yöntemlerini ortaya koymayı hedefleyen bu raporda, ilk olarak para vakıflarının ne zaman ortaya çıktığına dair kısa bir bilgi verildikten sonra para vakıflarının meşruiyeti hakkında ulema arasında cereyan eden tartışmalara ana hatlarıyla yer verilmiştir. Akabinde para vakıflarının nakit sermayelerini işletme usulleri olan *muamele-i şer'iyye*, *istiğlâl* ve *ferâğ bi'l-istiğlâl* akitleri genel hatlarıyla tanımlanmıştır. Raporda son olarak para vakıfları hakkında güncel tartışma konuları olan para vakıflarının üretimi veya yatırımı finanse edip etmediği ve para vakıflarının *mudârebe* gibi ortaklık temelli yöntemler ile finansman sağlayıp sağlamadıkları hususlarına değinilmiştir. Raporda zikredilen bütün bu meselelere bir arada yer verilmiş olması, çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Literatür

Ülkemizde İslam iktisadına dair çalışmalar yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan önemli bir kısmı çağdaş İslamî finans kurumları üzerine yoğunlaşırken, bir kısmı da tarihi tecrübeye bir nevi finans kurumu olarak faaliyet göstermiş olan para vakıfları hakkındadır. Zira yüzyıllar boyunca Osmanlı toplumunun finansman ihtiyacına şer'î metotlarla cevap vermiş böyle önemli bir kurumu İslam iktisadı alanında araştırma yapanların görmezden gelmesi mümkün değildir. Bu bağlamda günümüzde para vakıfları üzerine pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu ve bu çalışmaların artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmının ikincil kaynaklardan hareketle yapılmış olması ve bu kaynaklardaki bilgilerin doğruluğu test edilmeden araştırmacılar tarafından olduğu gibi alınarak bazı genellemeler yapılması, para vakıfları hakkında yeni ve sağlıklı bilgilerin ortaya çıkarılmasından ziyade bu çalışmaların birbirini tekrar etmesine yol açmıştır. Dolayısıyla para vakıfları hakkında nitelikli ve yeni bilgilerin gün yüzüne çıkarılabilmesi için öncelikle çalışmaların birincil kaynaklardan hareketle yapılması gerekir. Buna ilaveten çalışmalarda birincil kaynaklar kullanılmış olsa bile birtakım çıkarımlarda ve genellemelerde bulunmak için aceleci davranılmamalı, meseleyle ilgili birincil kaynak çeşitlerindeki bilgiler mukayese edilerek bir sonuca ulaşılmaya gayret edilmelidir. Aksi takdirde yanlış sonuçlara ulaşmak kaçınılmaz olacaktır. Örneğin para vakıflarının nakit sermayelerini işletme usulleri arasında bazı fıkıh kitaplarında ve vakfiyelerde *mudârebe*, *bidâa* gibi ortaklığa dayalı yöntemler de zikredilmiştir. Bu durum günümüzde para vakıfları üzerine yapılmış birtakım çalışmalarda bu yöntemlerin para vakıfları tarafından fiilen kullanılmış olduğu şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur (Kurt, 1996, s. 170; Akgündüz, 1996, s. 223-226; Döndüren, 2008, s. 20; Bulut ve Korkut, 2016, s. 25). Her ne kadar vakfiyelerde vakfın sermayesinin *mudârebeye* de işletilebileceği ifade edilse de *şer'îyye* sicillerinde yer alan bir diğer belge türü olan vakıf muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakfianın böyle olmadığı, mütevellilerin vakıf paraları *mudârebeye* işletmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle vakfiyelerde yer alan bu bilgi, vakıfların yaptıkları bütün işlemlerin kaydının yapıldığı muhasebe kayıtlarından henüz teyit edilmiş değildir (Kaya vd., 2018, s. 59-60). Dolayısıyla vakfiyelerde yer alan bir ifadeden hareketle, para vakıfları *mudârebe* yöntemiyle de sermayelerini işletiyordu şeklinde ciddi bir çıkarımda bulunmak sağlıklı değildir. Bu çalışmada bir nebze de olsa para vakıflarının niçin ortaklıklardan ziyade *muamele-i şer'îyye* ve *istiğlâl* yöntemlerini tercih ettikleri sorusuna cevap verilmeye çalışılmıştır.

Hanefî fıkıh literatüründe paranın vakfedilmesinin meşruiyeti İmam Züfer'e atfedilmektedir. Ensarî'nin naklettiğine göre hocası Züfer; paranın, gıda maddelerinin, ölçü ve tartı ile alınıp satılan menkul malların vakfını caiz görmüştür. Bunun nasıl olacağı sorulduğunda İmam Züfer; paraların *mudârebeye* verilip elde edilen kârın vakfedilen cihete sarf edileceği, ölçü ve tartı ile alınıp satılan malların da satılarak bedellerinin *bidâa* veya *mudârebeye* verileceği şeklinde cevap vermiştir (Özcan, 2000, s. 35; Dumlu, 2015, s. 313). Her ne kadar İmam Züfer vakıf paraların *mudârebeye* verilmesini teklif etmiş olsa da vakıada para vakıfları *mudârebe* üzerinden değil *muamele-i şer'îyye* üzerinden finansman sağlamışlardır. Aslında bu durumun benzerinin İslamî bankacılıkta da yaşandığı görülmektedir. Nitekim İslamî bankacılığın ilk örneği olarak kabul edilen ve Mısır'ın Mith Gamr kasabasında faaliyete başlayan banka topladığı mevduatları tasarruf sahiplerine ya *karz* olarak (yatırım dışı kredi) veyahut müteşebbis/üreticiye *müşâreke* veya *mudârebeye* (yatırım veya ortaklık kredisi) vermiştir. Burada banka, müteşebbis veya üreticiye -ortaya koymuş olduğu sermaye nispetince- kâr ve zararda ortaktır (Zerka ve Neccar, 2011, s. 123). Ancak daha sonraki yıllarda kurulan İslamî bankalar, birtakım gerekçelerle *mudârebe*, *müşâreke* gibi ortaklıklar yerine daha ziyade *murâbaha* usulüyle finansman

sağlamayı tercih etmişlerdir. Sonuç olarak para vakıflarıyla İslamî bankaların ortaklıklar yerine daha az riskli ve daha kısa vadeli olan finansman yöntemlerini tercih ve tatbik etme noktasında benzeştiği söylenebilir.

Para vakıflarının *muamele-i şer'iyye* ile İslamî bankaların ise *murâbahayla* finansman sağlama noktasında benzeşmesinden hareketle, İslamî bankalarının para vakıflarının devamı olduğu şeklinde yanlış bir kaniya varılmamalıdır. Zira para vakıfları ve İslamî bankalar arasında her ne kadar birtakım benzerlikler olsa da çok önemli farklar da bulunmaktadır. Nitekim para vakıflarında mülkiyet kişilerden çıkıp *mülkillah* diye tabir edilen Allah'ın mülküne yani kamuya ait olmaktadır. Katılım bankalarında ise böyle bir durum söz konusu olmayıp, bankanın sahibi veya sahipleri bulunmaktadır. Buna paralel olarak para vakıfları tamamen hayri amaçlarla kurulmuş olup, bütün gelirlerini de bu amaçlara sarf ederken; İslamî bankalar nihayetinde şirket olmaları hasebiyle toplum menfaatinden ziyade kendi kârlarını maksimize etme gayreti içerisindeyler. Yani her ne kadar para vakıflarının en fazla kullandığı finansman yöntemi olan *muamele-i şer'iyye* ile İslamî bankaların en fazla kullandıkları yöntem olan *murâbaha* yöntem olarak benzeşse de muameleden elde edilen gelir vâkıfın belirlemiş olduğu hayır cihetlerine sarf edilirken, *murâbahadan* elde edilen gelir banka ve mevduat sahipleri arasında pay edilmektedir. Dolayısıyla para vakıflarıyla İslamî bankaları birbirinin aynısı veya devamı olarak görmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira kuruluş ve faaliyet amacı, mülkiyet anlayışı ve gelirlerin sarf yerleri gibi çok önemli hususlarda farklılık gösteren kurumların aynı veya bezer olduğunu söylemek mümkün değildir. Burada yapılması gereken her iki kurumun da müstakil ve özgün birer kurum olduğunu kabul edip değerlendirmeleri de ona göre yapmaktır.

Para Vakıflarının Ortaya Çıkışı

Para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair kaynaklarda yeterli malumat bulunmamakla birlikte, para vakıflarının Osmanlılara özgü bir uygulama olduğu söylenebilir. Para vakıflarının Osmanlı Dönemi'nde de ilk olarak ne zaman ortaya çıktığına dair farklı tarihler olmakla birlikte, genel kanaat bu kurumların 15. yüzyılda tarih sahnesine çıktığı yönündedir. Nitekim kaynaklarda II. Murad ve Fatih Sultan Mehmet'in hükümdar olduğu yıllarda kurulmuş para vakıflarına dair bilgiler bulunmaktadır. Her ne kadar bu dönemlerde para vakıflarının kurulduğu tespit edilse de sayılarının çok fazla artmadığı ve yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyılın başlarından itibaren ise para vakıflarının sayılarının hızla çoğalmaya başladığı ve bunun akabinde dönemin İslam hukukçuları arasında meşruiyeti ve tatbikat biçimleri hakkında önemli tartışmaların cereyan ettiği görülmektedir (Özcan, 2003, s. 10-12). Ancak burada para vakıflarının Rumeli ve Anadolu'da ortaya çıktığı, bu bölgelerde yaygın olarak faaliyet göstermesine rağmen İmparatorluğun her yerine yayılmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Para Vakfının Meşruiyeti Hususundaki Tartışmalar

Para vakfının meşruiyeti üzerindeki tartışmaların üç hususta cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar: menkulün vakfı, paranın vakıftaki ebedilik vasfına sahip olup olmadığı ve vakıf paraların *muamele-i şer'iyye* ile işletilmesi.

Hanefi mezhebinde arsa ile binanın, araziyle beraber ziraat için gerekli olan hayvanların veya zirai aletlerin vakfı, Ebu Hanife dışındakilere göre caizdir. Menkul bir malın herhangi bir gayrimenkule tabi olmaksızın vakfedilmesinde ise genel kural (kıyas) caiz olmaması yönündedir. Zira menkul olan bir mal vakfedilecek malda olması gereken ebedilik

vasfını taşımamaktadır. Ebu Yusuf bu görüşü benimsemişken, İmam Muhammed insanların örf hâline getirdikleri her şeyin vakfının caiz olacağı görüşündedir. İlk dönem Hanefî fakihleri İmam Muhammed'in görüşünü benimseyerek örf hâline gelen menkullerin vakfını caiz görmüşlerdir. Her ne kadar Osmanlı fakihleri de bu görüşü benimsemiş olsa da paranın menkul mal kapsamına dâhil olup olmadığı, menkul kabul edilse bile vakfının caiz olup olmadığı hususlarında ihtilafın olduğu anlaşılmaktadır. Paranın menkul mal kapsamına dâhil olduğunu kabul eden Ebussuûd Efendi, paranın vakfedilmesinde örfün oluştuğunu, İmam Muhammed'in de örf olan şeylerin vakfını caiz görmesine binaen para vakfının caiz olduğunu ifade eder. Karşıt görüşte olan Çivizâde ve Birgivi ise örfün *icmâ* ile olacağını, icmânın müçtehitlerin ittifakı ile olacağını, müçtehitler devrinde de bu yönde bir icmânın oluşmadığını ileri sürerler (Dumlu, 2015, s. 316). Son tahlilde dönemin şeyhülislamı olan Ebussuûd Efendi para vakfının meşru olduğuna dair fetva vermiş, sultanın da bu yöndeki fermanıya para vakıfları yüzyıllar boyunca faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Para vakfı hususunda tartışma konusu olan bir diğer mesele, vakfedilecek malda bulunması gereken *ebedilik* vasfının para vakfında bulunup bulunmadığıdır. Nitekim vakfın tanımı yapılırken vakfedilen malın Allah'ın mülküne dâhil olup temlik ve temellükten men edildiği ifade edilmişti. Hayvan, silah, elbise gibi menkul malların vakfedilmesi durumunda bu mallardan fiziki varlıkları baki kalarak yararlanma söz konusu iken paradan ancak mülkten mülke geçmesi suretiyle yararlanılabilmektedir. Çivizâde ve Birgivi bu argümanları ileri sürerek paranın ebedilik vasfını taşımadığını ileri sürmüşlerdir. İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi ise paraların mislinin daim olmasının fiziki varlıklarının baki olması anlamına geleceğini ifade ederek bu argümanları çürütmeye çalışmışlardır. Zira onlara göre paranın standardının piyasada tedavül etmesi aslının korunması anlamına gelmekte olup vakıf paralardan mülkten mülke intikal suretiyle faydalanılması ebedilik vasfına bir zarar vermemektedir.

Para vakfının meşruiyet tartışmaları içerisinde en az gündeme gelen mesele, vakıf paraların *muamele-i şer'iyye* ile işletilmesidir. Nitekim para vakfına şiddetle karşı çıkan Çivizâde Mehmet Efendi, Kadıhan'ın fetvası mucebince, *muamele-i şer'iyye* yapan kişinin haramdan kaçınmaya çalıştığı için sevap dahi kazanacağını ifade eder. Birgivi ise sadece bazı mütevellilerin fetva kitaplarında cevaz verilen muamele şekillerini bilmemeleri sebebiyle haram olan *ribaya* düştüklerini zikretmekle yetinir. Para vakfını meşru gören ulemanın ise bu argümanı pek dikkate almadığı, hatta cevap bile vermedikleri anlaşılmaktadır. Para vakfı tartışmalarında en az gündeme gelen meselenin *muamele-i şer'iyye* olmasını, Osmanlı öncesi Hanefî otoritelerin bu uygulamayı tartışıp nihayetinde meşru kabul etmiş olmalarına bağlamak mümkündür (Kaya vd., 2017, s. 53).

Nakit İşletme Yöntemleri

İslam hukuku kurullarını tatbik eden Osmanlı devletinde faizli alışverişler doğal olarak yasaktı. Bu sebeple para vakıflarının da sahip oldukları sermayeleri faiz ile işletmeleri mümkün değildi. Burada para vakıflarının önünde *mudârebe* ve *müşâreke* gibi ortaklık yöntemleri olsa da bu yöntemler genelde uzun vadeli ve riskli olması bunun yanında sadece ticari faaliyette bulunan kesime hitap etmesi hasebiyle tercih edilmiyordu. İşte bu noktada Osmanlı uleması fıkıh mirasından hareketle kısa vadeli, risksiz ve her kesimin finansman ihtiyacına cevap verebilen, bunlara ilaveten faiz de içermeyen bir takım yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler *muamele-i şer'iyye*, *istiğlâl* ve *ferâğ bi'l-istiğlâl* olup aşağıda müstakil başlıklarda ele alınmıştır. Her ne kadar bu işlemlerde borç verilen paranın geri alınamaması

gibi bir risk söz konusu olsa da bu işlemlerin rehin veya kefil alınmadan yapılmaması bu riski bertaraf etmektedir. Nitekim vakıf kuran kişilerin vakfettikleri paraları maddi değeri yüksek bir rehin, sağlam bir kefil veyahut bu teminatlardan biri alınarak *muamele-i şer'iyye* veya *istiğlâl* yollarıyla borç verilmesini vakfiyelerinde açıkça şart koştukları görülmektedir. Bunlara ilaveten borç verilen kişilerin güvenilir, borcuna sadık, iyi huylu olmalarına da dikkat edilmesinin talep edildiği anlaşılmaktadır.¹ Bazı hayır sahiplerinin seyyahlara, denizcilere, iş-güç sahibi olmayanlara, hileli iş yaptığı bilinen kişilere borç verilmemesini özellikle tembih ettiği vakidir (Özcan, 2003, s. 300). Bütün bu hususların vakıf paralarının zayı olmasının önüne geçmek, böylece uzun yıllar faaliyetlerini aksatmadan yerine getirebilmesini temin etmek için ileri sürüldüğü açıktır.

Muamele-i şer'iyye

Fıkıh literatüründe vadeli olarak satılan bir malın peşin ve daha düşük bir bedel karşılığında geri satın alınmasını ifade eden îne satışını (vadeli olarak satılan bir malın daha düşük ve peşin fiyattan geri satın alınması), Osmanlı *fu-kahası muamele-i şer'iyye* şeklinde adlandırmaktadır. *Muamele-i şer'iyye*, faizin haram ve büyük günah olarak kabul edildiği Müslüman bir toplumda insanların finansman ihtiyacını karşılarken faizden sakınmak gayesiyle geliştirilen şer'i bir yöntemdir (hile-i şer'iyye). Birden fazla yapılaş şekli olan bu akdin en yaygın kullanılanı, borca ihtiyacı olan kişinin bir malını peşin bedelle satarak daha yüksek bir bedelle vadeli bir şekilde satın almasıdır (Kaya vd., s. 53-54). Bu yöntemi daha kolay anlaşılabilir hâle getirmek için şöyle bir örnek verilebilir: Borç paraya ihtiyacı olan Ahmet bir malını Mehmet'e 1000 TL karşılığında peşin olarak satar. Taraflar bedelleri teslim aldıktan sonra Ahmet aynı malı Mehmet'ten 1100 TL karşılığında bir yıl vadeli olarak geri satın alır. Bu işlem neticesinde Ahmet 1000 TL almış, bir yıl sonra ödemek üzere 1100 TL borçlanmıştır. Böylece Ahmet'in fazladan ödemek zorunda olduğu 100 TL faizden değil bilakis vadeli satış işleminden kaynaklanmış olmaktadır.

Bey' bi'l-istiğlâl

İstiğlâl satışının daha iyi anlaşılabilmesi için bu akde kaynaklık etmiş olan *bey' bi'l-vefâ* akdini tanımlanmak gerekmektedir. *Vefâ satışı*, bir malın bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere satılmasını konu edinen satıştır. *Vefâ* akdi, *muamele-i şer'iyye* de olduğu üzere Müslüman halkın finansman ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde temin etmek, bunun yanında sermaye sahiplerinin de verdikleri borç para karşılığında faizsiz bir kazanç elde etmelerini sağlamak maksadıyla 5. yüzyılda Hanefî fıkıhçılar tarafından geliştirilmiştir (Bayındır, TDV, 1992). İstiğlâl ise kişinin geri kiralamak maksadıyla bir malını *vefâ akdi* ile satması demektir. Bir başka ifadeyle kişinin bedelini iade ettiğinde geri almak üzere sattığı malını, geri alıncaya kadarki sürede kiralamasını ifade eden akde *istiğlâl* denir.

Bir malı *vefâ akdi* vasıtasıyla alan kişi ya bunu bizzat kullanma ya da bir başkasına kiraya vererek gelir elde etme hakkına sahip olmaktadır. Kiraya verme söz konusu olduğunda bu kişi genelde malı satan kimse olmaktadır ki bu işleme *istiğlâl* denmektedir. Bu akit neticesinde bir taraf kira geliri elde ederken diğer taraf da ihtiyaç duyduğu parayı faizsiz bir şekilde temin etmektedir. Konuyla ilgili şer'iyye sicillerinde yer alan bir örnekte bu işlemin nasıl yapıldığı anlatılmaktadır. Belgeye göre iki kişi sahip oldukları mumhanelerini, bir vakfın mütevellisine 13.000 akçe karşılığında

1 * Vakfiyelerde bu durum genellikle "...rehn-i kavî ve kefil-i melî veyâhûd her ikisinden biri ile bâ-yed-i mütevellî alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunup ..." şeklinde ifade edilmektedir (Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, vr. 21b-1; Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, vr. 2a-1; Evkaf-ı Hümâyûn Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, vr. 42-1; Rumeli Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, vr. 1b-1).

istiğlâl usulüyle satmışlar, bedeli aldıktan sonra mumhaneyi mütevelliyeye teslim etmişler. Akabinde şahitler huzurunda mumhaneyi boşaltıp 7 aylığına 1.500 akçe bedel karşılığında mütevelliden kiralamışlar. Böylece mumhane sahipleri satım bedeli olan 13.000 akçeyi vakfa geri ödeyinceye kadar geçimlerini temin ettikleri anlaşılın mumhaneye kiracı olmak suretiyle hem ekmek kapılarından olmamışlardır hem de ihtiyaç duydukları finansmanı elde etmişler. Vakıf da bu işlem neticesinde 1500 akçe kira gelirine sahip olmuştur (Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Defter, vr. 116-1).

Ferâğ bi'l-istiğlâl

Kişinin bir gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına devretmesine *ferâğ* denir. *Ferâğ* işleminin *istiğlâl* şeklinde yapılmasına ise *ferâğ bi'l-istiğlâl* denmektedir. Bir başka ifadeyle kişinin bir gayrimenkuldeki tasarruf hakkını tekrar kiralamak üzere geçici olarak satmasıdır. Bu akdi şöyle bir örnek üzerinde açıklamak mümkündür: 1000 TL finansmana ihtiyaç duyan A şahsı, bir gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını 1000 TL peşin bedel karşılığında B vakfına devreder. Bunun akabinde de bir yıllığına 100 TL bedelle bu tasarruf hakkını kiralar. Bir yıl sonunda A şahsı vakfa hem tasarruf hakkının satımından doğan 1000 TL'yi hem de tasarruf hakkının kiralanmasından doğan 100 TL'yi B vakfına öder ve tasarruf hakkını vakıftan geri alır. Böylece A şahsı tasarruf hakkını kaybetmeden ihtiyaç duyduğu parayı temin etmiş olur hem de vakıf bu işlem sonucunda faize bulaşmadan gelir elde etmiş olur.

Para Vakıfları Hakkındaki Güncel Tartışmalar

Para Vakıfları Üretimi veya Yatırımı Finanse Ediyor muydu?

Para vakıflarının tüketim finansmanının yanında ticareti de finanse edip etmedikleri hususu günümüz araştırmacılarının dikkatini çekmektedir. Nitekim bu soruya cevap vermek Osmanlı Dönemi'nde yüzyıllar boyunca faaliyet göstermiş olan para vakıflarının işlevinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu kısa çalışma bu sorunun kesin cevabını ortaya koyma iddiasında olmamakla beraber bazı çalışmalardan hareketle bir çıkarımda bulunma gayesindedir.

Muhasebe kayıtlarında hareketle 18. yüzyıl Üsküdar para vakıflarına dair yapılan bir çalışmada konuyla ilgili tespit edilen veriler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 1. Üsküdar Vakıflarının Borç Verdikleri Ortalama Miktarlar

Tarih	Vakıf sayısı	İşlem sayısı	Borç verilen toplam miktar (guruş)	Ortalama miktar (guruş)
1139/1726	36	349	17.138	49
1184/1770	74	713	49.466	69
1198/1784	70	741	60.212	81
1212/1798	72	628	62.161	99

Kaynak: Süleyman Kaya, Muhammed Emin Durmuş, İsmail Bektaş, Arif Akkaya, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi (2017)

1139 yılında tespit edilebilen vakıf sayısının az olması, işlem miktarının dolayısıyla borç verilen toplam miktarın diğer yıllara nazaran daha az olmasına sebebiyet vermiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere Üsküdar para vakıflarının farklı zamanlarda vermiş oldukları ortalama borç miktarı 49 guruş seviyesinden 99 guruş seviyesine çıkmıştır. Ortalama borç miktarında yaşanan bu artışta vakıfların bu zaman zarfında sermayelerinin büyümesi, paranın değer kaybetmesi gibi hususların etkili olduğu söylenebilir. Üsküdar vakıfları üzerine yapılan çalışmada vakıfların borç verdikleri ortalama miktarın 100 guruşa ulaşmadığı görülmektedir. Çizakça, Bursa para vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında 1200/1785 yılı için ortalama borç miktarının 76 guruş olduğunu ifade eder. Çizakça, ortalama miktarın düşük olmasından hareketle, vakıflardan borç alan kimselerin girişimci değil bilakis tüketici olduğu tespitinde bulunur (Çizakça, 1999, s. 116). Bu çalışmalarda elde edilen ortalama miktarların görece düşük olması, vakıfların en azından ilgili dönem ve bölgelerde büyük girişimler için finansman sağlamadığını gösterebilir. Buna ilaveten Üsküdar para vakıflarında borç alan kişiler arasında kadınların da önemli bir yer tutması borcun daha ziyade tüketim amaçlı alındığı şeklinde yorumlanabilir (Durmuş, 2016, s. 67; Kaya, 2010, s. 107).

Bütün bu ifadelerden hareketle para vakıflarının hiçbir zaman üretim veya yatırım amaçlı borç vermedikleri şeklinde bir çıkarımda bulunmak sağlıklı değildir. Zira Üsküdar vakıflarının verdiği borçlar arasında İsmail adlı birine 842 guruş, Mustafa Bey'e 550 guruş, Seyyid İbrahim Efendi'ye 500 guruş, Osman Çelebi'ye 495,5 guruş gibi nispeten yüksek miktarlar da bulunur (Durmuş, 2016, s. 51). Bu meblağların o günün şartlarında tüketimden ziyade ticari amaçla alınmış olması muhtemeldir. Çizakça da Suraiya Faroqi'nin Bosna para vakıflarının Venedik ile ticaret yapan Bosnalı tüccarlara önemli miktarlarda kredi sağladığına dair belgeler bulunduğunu ifade eder (Çizakça, 2000, s. 25). Bu gibi örneklerden hareketle para vakıflarının bazı durum ve zamanlarda az sayıda da olsa ticari krediler verdiğini söylemek mümkündür. Buna ilaveten vakıflardan borç alan kişiler arasında pek çok esnafın da bulunması küçük çaplı da olsa ticaret finansmanı verildiğini göstermektedir. Yani para vakıflarının genel olarak tüketimi finanse ettikleri, bunun yanında istisnai de olsa birtakım ticari işlemler için de finansman sağladıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca bu finansmanların bir sonraki başlıkta da ifade edildiği üzere ortaklık yoluyla değil de bilakis *muamele-i şer'iyye* veya *istiğlâl* usulleriyle sağlandığı unutulmamalıdır.

Para Vakıfları Mudârebe, Bidâa gibi Usullerle Finansman Sağlıyor muydu?

Konuya geçmeden önce *mudârebe* ve *bidâa* terimlerinin ne anlama geldiğini açıklamak faydalı olacaktır. *Mudârebe*, kar paylaşımına dayanan, bir tarafın emek diğer tarafın sermaye koyduğu ortaklığı ifade eder. *Bidâa* ise kârın tamamının sermaye sahibine ait olması şartıyla işletmeciyeye sermaye verme anlamına gelen bir terimdir. Bazı fıkıh kitaplarında ve vakfiyelerde vakfedilen paranın işletilme usulleri arasında nazari olarak *mudârebe* ve *bidâa* gibi usullere de yer verilmesi, günümüzde yapılan çalışmalarda bu yöntemlerin fiili olarak para vakıfları tarafından kullanıldığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur (Kaya vd., 2017, s. 59). Bu çalışmalarda para vakıflarının bu işlemlere finansman sağladıklarına dair bir örnek dahi ortaya konulamaması, bu çıkarımın çok da sağlıklı olmadığını göstermektedir. Nitekim para vakıflarının bu usuller ile işlem yapmadıklarını iddia eden çalışmaların ortaya koydukları argümanlar bunu teyit etmektedir.

Kaya, Durmuş, Bektaş ve Akkaya, 18. yüzyıl Üsküdar vakıfları üzerine muhasebe kayıtlarından hareketle yaptıkları çalışmada yaklaşık 80 vakfın gerçekleştirdiği 9000 kûsur borç işleminden hiçbirinin *mudârebe* ve *inan* gibi ortak-

lığa; *karz* veya *bidâa* gibi yardımlaşmaya dayalı olmadığını bilakis bu işlemlerin *muamele-i şer'iyye*, *istiğlâl* veya *ferâğ*dan ibaret olduğu ifade ederler. (Kaya vd., 2017). Özcan, Kanuni Dönemi'nde de Üsküdar para vakıflarının bu usuller ile işlem yapmadıkları tespitinde bulunur (Özcan, 2003). Aynı şekilde Çizakça da Bursa para vakıfları üzerine yaptığı çalışmasında, vakıfların yıllık gelirlerinin aynı oranda sabit kalmasından hareketle *mudârebe* veya *bidâa* gibi usullerin kullanılmadığını, vakıfların *muamele-i şer'iyye* ile işlem yaptıklarını ifade eder (Çizakça, 1993, s. 71). Bunlara ilaveten Gedikli, *mudârebe* üzerine yaptığı çalışmasında binlerce arşiv belgesini taramasına rağmen para vakıflarının *mudârebe* usulü ile borç verdiklerine dair kesin bir bilgiye rastlamamıştır. Sadece bir belgede böyle bir ihtimalin bulunduğu ancak bu işlemde de *mudârebe* ile borç verenin vakıf mı yoksa vakıf çalışanı mı olduğunun tam olarak tespit edilemediğini söyler (Gedikli, 1998, s. 96).

Bu çalışmalardan hareketle her ne kadar bazı vakfiyelerde teorik olarak *mudârebe* veya *bidâa* usulleri ile işlem yapabilecekleri zikredilmiş olsa da para vakıflarının pratikte riskli ve uzun vadeli olan bu usuller ile en azından zikredilen dönemlerde işlem yapmadıklarını söylemek mümkündür. Zira vakıflar çalışanlarına düzenli olarak maaş ödemekte, bunun yanı sıra vâkıf tarafından belirlenen cihetlere her yıl birtakım düzenli masraflar yapmaktadırlar. Dolayısıyla vakfın yıllık sabit giderlerinin karşılanması, bir başka ifadeyle hizmetlerinin aksamaması için düzenli ve kısa vadeli gelire ihtiyacı vardır. Bu geliri elde etmek için en uygun usul de *muamele-i şer'iyye* ve *istiğlâldir*. *Mudârebe* veya *bidâa* gibi usullerle finansman sağlanması durumunda ise vakıf ancak o işlemde kâr edilmesi durumunda kendisine düşen payı almaya kadirdir. Kârın ne zaman elde edilebileceği veya elde edilip edilemeyeceği belli değildir. Zira bu işlemlerde zarar edilmesi de imkân dâhilindedir. Buna ilaveten *mudârebe* veya *bidâa* genellikle daha uzun vadeli işlemlerdir. Bütün bu handikaplar sebebiyle mütevellilerin bu usulleri tercih etmemiş, sabit giderleri karşılamak maksadıyla daha pratik, risksiz ve kısa vadeli olan işlemlere yönelmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Gayrimenkul vakıflarından farklı olarak nakit para ile kurulan para vakıfları, zengin olmayan geniş toplum kesimlerinin küçük nakdi birikimlerini vakfa dönüştürmesine imkân sağlamıştır. Bu uygulama neticesinde bireylerin mütevazı bütçeleriyle vakıf kurmalarının önü açılmakla birlikte faizin yasak olduğu bir toplumda bireylerin küçük ölçekli finansman ihtiyaçları da karşılanmıştır. Yani para vakıfları gayrimenkul vakıflarının icra etikleri hizmetlere ilaveten ihtiyaç duyanlara birtakım şer'î yöntemlerle borç para vermek suretiyle de bir çeşit finansman mekanizması işlevi de görmüşlerdir. Bu süreçte para vakıflarının meşruiyeti hususu özellikle 16. yüzyıl uleması arasında tartışmalara konu olsa da nihayetinde bu vakıfların ve yaptıkları işlemlerin meşru olduğu kabul edilmiştir. Böylece para vakıfları, Osmanlı vakıf medeniyetine farklı bir boyut kazandırmış ve vakıf kurumunun yaygınlaşıp gelişmesine önemli bir katkı sağlamışlardır.

Vakıfların kuruldukları gayeye hizmet edebilmeleri için sürekli bir gelir kaynağına ihtiyaçları vardır. Gayrimenkul vakıfları sahip oldukları gayrimenkulleri kiraya vererek gelir elde ederken, para vakıfları da sahip oldukları sermayeyi Osmanlı ulemasının İslam hukukundaki bazı akitleri geliştirerek ortaya çıkardıkları *muamele-i şer'iyye*, *istiğlâl* gibi usullerle işleterek gelir elde etmişlerdir. Vakıfların bu usuller ile işlem yaparken uygulayacakları kâr oranları da devlet tarafından sınırlandırılmış, böylece hem vakıfların hem de tefecilerin halka yüksek oranlarla borç vermesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Günümüzde para vakıfları üzerine yapılan bazı çalışmalarda, fıkıh kitapları ve vakfiyelerde para vakıflarının sermayelerini *mudârebe* veya *bidâa* usulleriyle işletmelerine dair bilgilerden para vakıflarının sermayelerini bu ortaklıklarla da işlettiği şeklinde çıkarımlar yapılmaktadır. Ancak sadece fıkıh kitapları ve vakfiyelerde vakıf paraların işletilmesi hususunda bu yöntemlerin teklif edilmesi veya birer seçenek olarak zikredilmiş olmasından hareketle para vakıflarının bu yöntemlerle işlem yaptığını söylemek çok sağlıklı değildir. Nitekim para vakıflarının yaptıkları bütün işlemlerin kaydedildiği muhasebe kayıtlarına bakıldığında vakıfların bu iki işlemi hiç kullanmadıkları bilakis sadece *muamele-i şer'iyye* ve *istiğlâl* ile borç verdikleri görülmektedir.

Para vakıflarının uzun vadeli ve kâr-zarar riski olan ortaklıklardan ziyade riski az ve kısa vadeli bu usuller ile işlem yapmış olmaları yadırganmamalıdır. Zira her vâkıf, vakfının ebediyen faaliyet göstermesini ister. Bunun gerçekleşmesinin bir yolu da vakfın riskten uzak, daha garantili yöntemlerle işlem yapmasıdır. Vâkıfların borç işlemlerinin maddi değeri yüksek rehin veya zengin kefil gibi teminatlar alınarak yapılmasını talep etmeleri de bunun bir gereğidir. Bunun yanında her bir vakıf kurulurken vâkıfı tarafından bir bilanço hazırlanmaktadır, yıllık gelirine göre o yılda yapacağı masraflar ve bünyesinde çalışan görevlilere ödeyeceği ücretler belirlenmektedir. Vakfın sermayesinin *mudârebe* ile işletilmesi söz konusu olduğunda vakfın kâr edip edemeyeceği etse bile ne zaman ve ne kadar kâr edeceğinin önceden bilinmemesi yani gelirin net olarak belirlenememesi vakfın giderlerinin de belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Zira vâkıf gelire göre gider belirlemek zorundadır ki vakıf amacını gerçekleştirebilsin. Dolayısıyla hem zarar ortaya çıkması durumunda vakfın ebediliğine hâle gelme ihtimali bulunmasına hem de sabit giderlerin karşılanabilmesi için sabit gelire ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle vakıfların kâr-zarar riski taşıyan ve görece uzun vadeli olan ortaklıklarla işlem yapmadıklarını söylemek mümkündür. Sonuç olarak bazı fıkıh kitaplarında ve vakfiyelerde paranın işletilme yöntemi olarak *mudârebe* ve *bidâa* gibi usuller zikredilmiş olsa dahi mütevelliler vakfın hizmetlerini yerine getirme noktasında daha uygun, daha düzenli, kısa vadeli ve riski az olan muamele ve *istiğlâl* işlemlerini tercih edip tatbik etmişlerdir.

Para vakıflarının tüketimi finansmanına ilaveten üretim veya yatırım için bir başka ifadeyle ticareti faaliyetler için finansman sağlayıp sağlamadıkları meselesi de pek çok çalışmada kendisine yer bulmuştur. Bu meseleyi kısaca özetleyecek olursak; para vakıflarının genel olarak tüketimi finanse ettikleri, bunun yanında istisnai de olsa birtakım ticari işlemler için de finansman sağladıklarını söylemek mümkündür.

Hanefî literatüründe para vakfının meşruiyeti İmam Züfer'e nispet edilerek Züfer'in vakfedilen paraların *mudârebeye* verileceğini elde edilen kârın da vakfın gayesine sarf edileceği görüşünde olduğu ifade edilir. İslamî bankalar kurulurken de bu bankaların Mith Gamr örneğinde olduğu üzere ortaklıklara finansman sağlayacağı temennisi hâkim olmuştur. Ancak vakiada hem para vakıfları hem de İslamî bankalar bu temennilerin aksine daha risksiz, kısa vadeli, pratik, düzenli ve garanti gelir getirecek işlemlere yöneldikleri görülmektedir. Bu hususta kurumların bu yöntemleri tercih etmeleri kadar kişilerin ortaklıktan ziyade finansman ihtiyaçlarını gidermeye yönelik finansman talep etmelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Yani her iki kurumun da ortaklık hedefiyle yola çıkıp netice itibarıyla bireysel finansmana yönelmiş olmaları, bu kurumların çıkarlarıyla kişilerin taleplerinin çakışmasının bir sonucudur.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. İstanbul: OSAV.
- Bektaş, İ. (2017). *Muhasebe kayıtları ışığında 18. yüzyıl son çeyreğinde Üsküdar para vakıfları (1139/1726)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE.
- Bulut, M. ve Korkut, C. (2016). A comparison between Ottoman cash waqfs (cws) and modern interest-free financial institutions, *Vakıflar Dergisi*, 46.
- Çizakça, M. (1993). *Risk sermayesi özel finans kurumları ve para vakıfları*. İstanbul: İlmî Neşriyat.
- Çizakça, M. (1999). *İslam dünyasında ve batıda iş ortaklıkları tarihi*. (Ş. Layikel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çizakça, M. (2000). *A history of philanthropic foundations*. İstanbul: Bogazici University Press.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı tarihinde bazı faizsiz kredi uygulamaları ve modern Türkiye’de faizsiz bankacılık tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1).
- Dumlu, E. (2015). XVI. yüzyıl Osmanlı uleması arasında para vakıfları etrafında cereyan eden tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi). *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2), 303-337.
- Durmuş, M. E. (2016). *Muhasebe kayıtları ışığında 18. yüzyıl son çeyreğinde Üsküdar para vakıfları (1184-1188/1770-1174)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE.
- Gedikli, F. (1998). *Osmanlı şirket kültürü xvi.-xvii. yüzyıllarda mudârebe uygulaması*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, S. (2007). *XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda nazari ve tatbiki olarak karz işlemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE.
- Kaya, S. (2010). XVIII. yüzyıl sonlarında Üsküdar vakıflarının gelir kaynakları. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15 (29), 95-132.
- Kaya, S., Durmuş, M. E., Bektaş, İ., Akkaya, A. (2017). Muhasebe kayıtları ışığında 18. yüzyıl para vakıflarının nakit işletme yöntemleri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. Kurt, İ. (1996). *Para vakıfları nazariyat ve tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı para vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar örneği*. Ankara: TTK Basımevi.
- Özcan, T. (2000). İbn Kemal’in para vakıflarına dair risalesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*.
- Zerka, M. A. ve Neccar, M. A. (2011). *İslam düşüncesinde ekonomi, banka ve sigorta* (3. Baskı) (H. Karaman, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Kadı Sicilleri

- Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (1143-1144/1730-1732)*, haz. Abdullah Sivridağ ve Ali Coşkun. İstanbul: Kültür AŞ., 2019.
- Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (1152-1153/1740)*, haz. Sabri Atay ve Salih Kahraman. İstanbul: Kültür AŞ., 2019.

Evkaf-ı Hümâyûn Mufettiřliđi 673 Numaralı Sicil (1300-1301/1883-1884), haz. Sabri Atay ve Rasim Erol. İstanbul: Kùltür AŞ., 2019.

Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (1020-1053/1612-1643), haz. Baki Çakır vd. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (1002-1003/1594-1595), haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

 Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Türbe Kapısı sok. No:13 Üsküdar İstanbul

 ikam.org.tr

 bilgi@ikam.org.tr

 [ikamorgtr](https://www.facebook.com/ikamorgtr)

 [ikamorgtr](https://twitter.com/ikamorgtr)